

Újabb szakdolgozat Kelemen Lajosról

Sas Péter *A történész és levéltáros Kelemen Lajos publicisztikai tevékenysége. Kelemen Lajos történettudományi ismeretterjesztő publicisztikájának helye és szerepe az erdélyi tudományosság 20. századi paradigmaváltásában* című doktori értekezése¹

Kelemen Lajos életműve az erdélyi magyar történettudomány kiemelkedő, több tekintetben meghatározó jelentőségű öröksége. Alakja, személyisége pedig a történészi hivatástudat és szakmaiság nagy példája. Ezért ennek az örökségnek a kutatása elhatározott felelősségvállalást és kitartó, értő munkát feltételez és kíván. Az említettek mellett azért is, mert Kelemen Lajos életével, munkásságával, jelentőségével viszonylag sokan foglalkoztak, főként a kortársai, tanítványai köréből.

Sas Péter nem tartozott ehhez a szűkebb erdélyi körhöz, de idővel kialakult Kelemen Lajosnak egy jóval szélesebb köre, amelyet a tisztelői s munkájának ismerői, felhasználói alkotnak, és ehhez a körhöz már hozzátartozik Sas Péter is, aki korántsem említésre érdemes előzmények nélkül választotta doktori értekezésének tárgyául Kelemen Lajost.

Erről több, nekem címzett leveléből szereztem tudomást már évekkel ezelőtt, amikor még az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöke voltam. Az egyik, 2006 áprilisában keltezett levelében arról írt: vannak ellenzői annak, hogy ő, Sas Péter, Kelemen Lajos történeti hagyatékát kutassa, mert nem tartják a legmegfelelőbbnek e feladat színvonalas elvégzésére, de ő nem hátrál meg, s – amint írta – „akkor állítanék ki magamról szégyenletes bizonyítványt, ha ezt valaha megtenném.” És valóban, Sas Péter azóta az erdélyi iskolateremtő történészről több kiadványt tett közzé, így bizonyítva, hogy a téma elkötelezett kutatója. Erről győz meg a most előterjesztett doktori disszertációja is.

De maradjunk még röviden a Kelemen Lajosról szóló eddigi munkáinál. Sok újat tudhatott meg az érdeklődő Sas Péternek a Kelemen Lajos naplójával

¹ Dr. Egyed Ákos professzor opponensi véleménye a disszertáció 2009. június 29-i megvédésekor Kolozsváron hangzott el.

kapcsolatos kutatásairól közölt írásaiból, az általa közzétett végrendeletből. A nagy előd művelődéstörténeti tanulmányait tartalmazó két kötet (Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok* I. kötet, Kolozsvár, 2006 és II. kötet, 2009) pedig valóságos nyeresége a magyar történetírásnak, s bizonyosan az erdélyi, nem csak magyar történetírásnak általában, mert a különböző, nem könnyen hozzáférhető, szétszórta megjelentetett írásokat összegyűjtve a kutatás rendelkezésére bocsátotta. Két éve adta ki Sas Péter az *Erdély legendás levéltárosa. Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság* című kötetét, amely számos tanulmányát, illetve tudománynépszerűsítő írását gyűjti egybe. Ez alapját képezi a vitára előterjesztett disszertációnak.

A doktori értekezés Kelemen Lajos történettudományi ismeretterjesztő publicisztikáját vizsgálja, s keresi ennek helyét és szerepét az erdélyi tudományosság 20. századi paradigmaváltásában. A témaválasztást jónak tartom, mert nagy elődünk munkásságának eme aspektusa a legkevésbé volt ismert, holott ez Kelemen Lajos életművének fontos része. Üdvözlendő a disszertáció szerzőjének ama szándéka is, hogy Kelemen Lajos munkáinak s a publicisztikájának a kortársi közírásra gyakorolt hatását tetten érje. Ami persze nehéz feladat – és ez érezhető az eredményekben is: a disszertáció talán ebben, ti. a Kelemen Lajosnak a korabeli publicisztikára gyakorolt hatása bemutatásában kevésbé meggyőző, mint más kérdésekben. Ennek az lehet az oka, hogy a szerző nem szorítkozott csak a szűkebben vett történeti publicisztika vizsgálatára, hanem az egész Kelemen-életmű hatását a látókörében próbálta tartani és vizsgálni.

A doktori értekezés felépítése logikus. Hat fejezetben fejtegeti tárgyát: I. *Bevezetés*, II. *Elméleti keret, fogalomtisztázás*, III. *Módszertani megfontolások*, IV. *Erdélyi történettudományi kutatás*, V. *Kelemen Lajos életműve*, VI. *Következtetések*, ebben a) Kelemen Lajos levéltári munkássága, b) ismeretterjesztő munkássága és c) utóélete. A VII. fejezetben a könyvészet és a VIII.-ban Kelemen Lajos bibliográfiáját közli. Ez a felépítési módszer a szerző koncepciójának abból a megfontolásából következik, amely szerint az erdélyi publicisztika, sőt média egészében (annak is a legjavában) lehet és kell bemutatnia Kelemen Lajos tudományos publicisztikáját. De azt mégsem egészen értem, hogy miért kerül Kelemen Lajos tudományos ismeretterjesztő munkásságának értékelése ugyanazon fejezetbe a történész levéltárosi munkásságával, valamint az utóéletének leírásával.

Nem kevés újat hoz a második fejezetben a 20. századi paradigmaváltozások elemzése. Többször kellett a 20. században az erdélyi magyarságnak újrafogalmaznia a teendőket Erre mindig a politikai s hatalmi változások miatt kellett vállalkozniuk a magyarság vezetőinek, és a paradigmaváltások jól mérhetőek a pub-

licisztikában, Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István *Kiáltó Szóját* hozza fel példaként Sas Péter, s ennél jobb írást aligha találhatunk a trianoni diktátumot követő időszak teendőinek újragondolásáról. A publicisztika nemzeti elkötelezettségű jeles erdélyi művelői többé-kevésbe követték Kósék útmutatását. Más perspektívát – ahogy Sas Péter írja: baloldali paradigmát – a *Korunk* köré tömörülők rajzoltak fel, amelynek azonban tömegviszhangja alig volt.

Mi jellemezte Kelemen Lajost? Hogyan élte meg a változást, amely az ő már jól számon tartott tudományos pályáját is veszélyeztetette?

A kérdés elemzésénél Sas Péter abból az axiómából indul ki, hogy az 1920-as hatalomváltozás hatására az erdélyi magyar tudományosság mozgástere beszűkült, az új hatalom ennek érdekében minden lehetőt el is követett. A Ferenc József Tudományegyetem menekülni kényszerült, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület egy évtizeden át pusztá fennmaradásáért küzdve megpróbált új munkateret keresni, olyant, amely az új körülmények közt a leghasznosabb a nemzeti kultúra, a magyarság identitásának megőrzésében. Ebből a munkából Kelemen Lajos bőven kivette a részét, sőt az élen járt. Erről az útkeresésről Szabó T. Attila egyik megállapítását idézi a disszertáció szerzője. „A múlt valós megismerése igényének, a hagyomány értékei megőrzésének” igénye „játszott közre Kelemen Lajos népszerűsítő, illetőleg jobbára csak ilyen köntösben jelentkező, de tulajdonképpen tudományos veretű közleményei helyének megválasztásában.” Ehhez még hozzáteszi Szabó T. Attila azt, hogy Kelemen Lajos a célnak megfelelő „tudományos veretű fogalmazástechnikát” alakított ki. Kelemen Lajos írástechnikája jóval több volt annál, mint amit technikán érteni szoktunk: közelebb állt az irodalmi nyelvhez. Igaza van Sas Péternek: ma is van mit tanulni tőle. Egyik értő kutatónk szerint Kelemen Lajos írásaiban nem találunk felesleges szót. Ami pedig nagy erény.

Kelemen Lajos írásai napi- és hetilapokban, folyóiratokban jelentek meg: *Erdélyi Magyar Nép*, *Ellenzék*, *Székely Ellenzék*, *Pásztortűz*, *Genealógiai Füzetek*, *Keresztény Magvető*, *Keleti Újság*, *Erdélyi Református Naptár* – és tovább sorolhatók. Egyet kell értenem a disszertáció szerzőjével abban is, hogy Kelemen Lajos „munkásságával meghatározó módon járult hozzá a helytörténeti kutatásoknak, a művelődés- és művészettörténet eredményei[nek]... az új korszak társadalmi és szakmai követelményeihez igazodó, annak jobban megfelelő közzétételéhez és azok mind szélesebb körű befogadásához.. Így korábban nem eléggé értékelt stúdiumokat emelt diszciplínája segédtudományi rangjára.” Kelemen Lajos mindenkinél tisztábban felismerte és látta a történetírás funkcionalitását a kisebbségi helyzetbe került magyarság fennmaradása, értékeinek megőrzése és fejlesztése érdekében. A most vitára bocsátott doktori értekezés erről meggyőző adatso-

rokat vonultat fel, sokszor idézve – nem egyszer talán saját véleményének kifejtése helyett is – neves szerzők megállapításait.

Minden disszertáció értékelésének egyik fontos kérdése az, hogy szerzője végzett-e *eredeti* forráskutatásokat, forrásfeltárásokat. Esetünkben a válasz egyszerű: Sas Péter a Kelemen-életmű levéltári és publicisztikai forrásainak egyik legsikeresebb feltárója, többször első publikálója. Sas Péter szerencsés kutatónak mondható azért is, mert idejében kezébe kerültek Kelemen Lajos kiadatlan munkái – persze nem véletlenül. Nevezettnek 16 kézírata lappangott levéltárak vagy gyűjtemények mélyén. Sas Péter ugyanakkor Kelemen Lajos levelezése egy részének is ismerője, s ezek által mélyebb ismeretekhez jutott a nagy történetkutató személyes kapcsolatairól és véleményalkotásáról is. Mindennek tudatában foglalkoztatja egy Kelemen Lajos-monográfia terve, amelyhez – amint már mondtuk – jelentős kutatást végzett, ennek java részét most előterjesztette, vitára bocsátotta. Itt jegyezzük meg, hogy egy Kelemen Lajos-monográfia megírására gondolt a nemrég elhunyt Csetri Elek történész kollégánk is, sőt hozzá is fogott ennek megírásához, de halála miatt munkája torzóban maradt.

Érdekesnek találhatjuk a doktori értekezésnek az erdélyi történetírás történetéről írt fejezetet is, bár ez nem egészen illeszkedik szervesen az értekezés fő korpuszába. Ennek keretében Sas Péter külön foglalkozik Orbán Balázs, Kőváry László, valamint gróf Mikó Imre szerepével. Orbán Balázst és Kőváryt Kelemen Lajos (amint írásaiból kitetszik) saját elődei közé sorolja, valószínűleg azért is, mert mindkét történetíró jelentőset alkotott a népszerűsítő irodalom terén. Elég, ha Orbán Balázs *Székelyföldjére*, Kővárynak a publicisztikai írásaira gondolunk. Gróf Mikó Imrével azért is foglalkoznia kellett Kelemen Lajosnak, mert a Múzeum-Egyesület alapítója a tudományos történetírás alapvető intézményi feltételeit teremtette meg, olyanokat, amelyekben Kelemen Lajos kiemelkedő munkát végzett.

Kelemen Lajos közismerten az EME egyik alapembere volt, aki ez intézmény mentésében egy-egy nehéz időszakban a legtöbbet tette, máskor az újjászervezésben játszott kiemelkedő szerepet, akár titkárként, akár könyvtárosként, illetve levéltárosként. Így 1940-től 1944-ig mint az EME levéltárosa hatalmas forrásgyűjtő munkát fejtett ki, de a második világháború végső szakaszában már a levéltár menekítésén kellett gondolkodnia, majd gondoskodnia megmentésének lehetőségéről – természetesen másokkal együtt. Szerencsére a mentés a kolozsvári piarista templomban kialakított óvóhelyen sikeres volt (bár a bombázások miatt akár végzetes is lehetett volna).

Aztán ismét a gyűjtésen volt a sor. A doktori értekezés felsorolja ezeket a gyűjtéseket, amelyekben rajta kívül részt vett Jakó Zsigmond, Entz Géza s nem utolsósorban Böződi György, de alkalmanként mások is bekapcsolódtak ebbe az értékmentő munkába. A levéltári gyűjtőmunka Kelemen Lajos életművének igen fontos alkotó része.

Sas Péter külön fejezetet szentelt Kelemen életművének, nagy teret biztosítva az életút felvázolására, amely mintegy felkészülést és keretet jelentett az életmű létrehozásához. Itt fogja vallatóra Sas Péter a *Naplót*, az önéletírást, mások vallomásait. Elemzi a Kelemen Lajost ért hatások forrásait, tényezőit életének különböző szakaszaiban.

Következtetéseiben Sas Péter arra vállalkozik, hogy bemutassa Kelemen Lajos hatását a mai erdélyi tudományos életre. *Elméleti értékelést* nyújt. Abból indul ki, hogy Kelemen Lajos „fő műve az Erdélyi Múzeum Levéltárának kiteljesítése volt”. Ezzel természetesen nem mond újat, hiszen már korábban ezt írta Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Kiss András, de szeretném hangsúlyozni, hogy szerzőnk mégis általában saját kutatásaira alapozva vonja le következtetéseit, s azért tér ki a levéltáros Kelemen Lajosra is, hogy ezzel közvetve a nagy előd tudományos publicisztikájának a helyére is utaljon az életmű egészében. Lényeges új következtetéseket von le a Kelemen Lajos tudományos ismeretterjesztő munkásságát értékelő részben. Megalapozottnak látjuk a szerző azon legfontosabb megállapítását, hogy Kelemen Lajos „tevékenységével nagymértékben járult hozzá az erdélyi magyar közgondolkodás és történelmi tudat hiteles forrásokon alapuló kialakulásához, kiteljesedéséhez, majd megerősödéséhez.” [...]

Popa Márta

Köszöntő a Berde-serleggel a 2010. évi főtanácsi ülés közébédjén

Főtisztelendő Püspök úr! Főgondnok Urak! Főtisztelendő Főtanács! Tisztelt Vendégek! *

Miután megkaptam a megtisztelő felkérést, hogy én tartsam az ez évi hagyományos Berde-köszöntőt, az első dolgom az volt, hogy megismerkedjem magával a serleggel. Ami feltűnt, az évszám volt: 1899, Berde Mózes évszázadának utolsó előtti éve. Úgy gondolom, hogy az első köszöntő is ebben az évben hangzott el.

Nem sokkal halála (1893. szeptember 22.) után az 1893. évi Főtanács mély megilletődéssel hallgatta meg a felolvasott végrendeletet, és felállással fejezte ki hálás elismerését. Majd a következőket határozta: „Mindkét végrendelet vételessék fel szószerint a főtanács jegyzőkönyvébe, arcképe festessék meg az E. K. Tanács-i terem számára, állíttassék emlékére később szobor, kérezzék fel Kolozsvár városát, hogy a Hosszú-Szappany utcát nevezze el Berde Mózes utcának.” Feltételezhetjük, később határozták el, hogy a Főtanács közébédjén emlékbeszéd hangozzék el a nagy jötevő tiszteletére.

„Egyházunknak sok jeles embere volt – jegyezte fel életrajzírója. Egész sorával dicsekedhetünk azoknak, akik szellemi vagy anyagi kincsekkel gazdagították, de egy sem volt, aki oly önmegtagadólag mint ő szentelte volna egész élete munkáját egyházának s abban a magyar közművelődés előmozdításának.” És, tegyük hozzá, ezen belül tanintézeteink támogatásának s a nevelés fejlesztésének. Miért ez utóbbi egy *jogász* részéről? Azért, mert született nevelő volt. Elve volt, hogy önállóságra, munkásságra és takarékoszágra szoktassa tanítványát, mert a három erény teszi az embert függetlenné és úrrá, s legnagyobb úr az, aki a legkevesebbet szorul másra. „Én csak embert akartam nevelni, mert ebből idővel kitelnek az úr is. 19 éves voltam akkor, most ősz fővel sem gondolkozom másképp. Az ifjú ember tisztességes szigorban, önmegtagadásban és munkásságban nevelendő. Ez az én hitem.”

* Elhangzott Kolozsváron, 2010. július 30-án.